

הרב ישראל דנרוביץ

מגיד שעורי הירושלמי בקול הדף

מח"ס 'הנחמדים מזהב' – ערד

www.otzar.org

החזיר את האתרוג במתנה על מנת להחזיר

31/08/2018

שאלה מחודדת שאל מרן השפת אמת את בנו מרן האמרי אמת: מה עצה יש לאדם שנתן אתרוג במתנה על מנת להחזיר באופן שלדאבנו הוא גם הוחזר אליו במתנה על מנת להחזיר – וכי הוא הפסיד את אתרוגו? האמרי אמת השיבו ברעיון מחוכם, ובמאמרינו זה נפלפל ונסלסל בדיון מעניין זה

בוצין מקטפיה ידיע

גם במעלליו יתנכר נער – רבינו כ"ק מרן האדמו"ר האמרי אמת זיע"א. תיכף משעמד על בוריו נתגלה האמרי אמת כילד מחונן בכשרונות ובסגולות נפש נדירים. שנון וממולח היה עד להפליא, ונשתמרו עדויות רבות המעידים על פקחותו וחכמתו יוצאת הדופן, אשר כמובן נותבה אל לימוד התורה והנהגות החסידות, עד אשר כל מכיריו ראו והכירו בו כי לגדולות נוצר.

אביו הגדול, רבינו כ"ק מרן האדמו"ר השפת אמת זיע"א חנך את בנו לתורה ולתעודה, בהשקיעו שעות רבות הן כדי ללמוד עימו באופן אישי והן כדי לבחון את ידיעותיו בחכמה שקנה אצל רבותיו, המלמדים המיוחדים שנשכרו עבורו.

כדרכם של חסידים ומבקשים, היו באי הבית הגדול הזה והיושבים בחצר הקודש עוקבים בעירנות ובדריכות אחר המשא ומתן התורני שהתנהל ברצוא ושוב בין הפעוט, היניק וחכים, לבין אביו הגדול. ואפס קצהו מהני מילי מעלייתא שהיו מצליחים לקלוט בעיתות רצון ובהזדמנויות שונות, היה עובר בין החסידים מפה אל פה להשביע נפש שוקקה בדברים נכוחים ומשמחי לב.

עם עקש תתפתל

במאמרינו זה נעסוק בחילוף דברים נאה ויאה שעבר בין האב לבנו בנידון התלמודי של

'מתנה על מנת להחזיר' בהלכות אתרוג. ידועים דברי הגמרא במסכת סוכה (דף מא ב): "מתנה על מנת להחזיר - שמה מתנה. כי הא דאמר רבא: הא לך אתרוג זה על מנת שתחזירהו לי, נטלו ויצא בו, החזירו - יצא, לא החזירו - לא יצא".

שאל השפת אמת את בנו שאלה מחוכמת ומחודדת להפליא: מה יהיה הדין באם אכן ישיב מקבל המתנה את האתרוג, אך דא עקא שהוא לא יחזיר זאת כראוי במתנה גמורה אלא גם כן במתנה על מנת להחזיר. הרי ברור שמתנה על מנת להחזיר נחשבת לנתינה גמורה, ואם כן נמצא שהוא מצידו אכן קיים את התנאי, אבל מאידך גיסא בעל האתרוג יפסיד את אתרוגו – מה עצה יש לבעל האתרוג שלא יצא וידיו על ראשו?

תיכף ומיד עם שמיעת השאלה המחודשת, השיב האמרי אמת לאביו בשנינות אופיינית: העצה לבעל האתרוג שיוכל להכריח את עמיתו להחזיר לו את האתרוג במתנה גמורה ולא במתנה על מנת להחזיר, היא שיעכב בעל האתרוג בידו את האתרוג ולא יחזירנו שוב.

מה תאמר, מכיוון שבטל התנאי – שכן הוא לא החזיר לו אתרוגו, הרי שגם בטלה הנתינה, אכן כך! ואם בטלה הנתינה, הרי שזה נחשב כמי שלא החזירו מקבל האתרוג, ונמצא שהמקבל לא יצא ידי חובתו במצוה זו שהרי הוא לא קיים את התנאי הראשון שהותנה עימו...

מדור לדור

את עובדא זו סיפר האמרי אמת עצמו, וכך הובא בשמו בספר 'אמרי אמת' (ליקוטים עמוד סא); ומשם נעתק אל ספר תולדותיו 'ראש גולת אריאל' (ח"א עמוד ל).

מעניין לציין שרבינו כ"ק מרן האדמו"ר הפני מנחם זיע"א כותב כי את דבר חידוד זה היה האמרי אמת אומר כדי לחדד את נכדיו, וכמילתא אלבישייהו יקרא אעתיק בזאת ^{31/08/2018}אם לשון קודשו כפי שזה נרפס בקונטרס 'ויש לומר' הנספח לספר 'ואם תאמר' (מהדורת נ"י תשס"ח, עמוד סא, בהערות שבשולי הגליון; מתוך אגרת שכתב בעניין זה):

"אמר רבא הא לך אתרוג על מנת שתחזירהו לי, נטלו ויצא בו, החזירו יצא, לא החזירו לא יצא. ואמר אאמו"ר זצ"ל אם כן מה יעשה בעל האתרוג אם זה שהחזירו לו גם כן החזירו על מנת להחזיר. כגון: ראובן אמר לו לשמעון הילך אתרוג על מנת להחזיר, ושמעון נטלו ויצא בו והחזירו לראובן על מנת שראובן יחזיר לשמעון עוד הפעם, וכי על בעל האתרוג להפסיד אתרוג שלו בכי האי גוונא.

ואמר אאמו"ר זצ"ל שיש עצה בזה: שבעל האתרוג לא יחזיר האתרוג יותר, כי מה יש לו לשמעון לטעון, למה לא החזרת לי האתרוג שנתתי לך על מנת להחזיר, אם נכונה טענתו - הרי שנתנת שמעון לראובן לא הייתה נתונה, כי לא קיים ראובן את התנאי שיחזירהו עוד הפעם לשמעון, ואם כן גם חזרת שמעון לראובן לא קויים, כי כל עצם החזרת שמעון הייתה בתנאי שיחזיר ראובן עוד הפעם, וראובן לא החזיר, אם כן האתרוג הוא של ראובן כדמעיקרא, ושמעון לא יצא בכלל, כי לא קיים את התנאי של הנתנה הראשונה. כן אמר אאמו"ר זצ"ל פעם לאחד מנכדיו לחדודי (כך שמעתי מנכדו בן אחותי ר' יהודה לייב היינה שליט"א [ז"ל] בשמו).

נראה איפוא ששאלה זו שהאמרי אמת נשאל עליה בטל ילדותו מאביו השפת אמת, חביבה הייתה עליו ביותר עד לאחת והוא העבירה הלאה בשרשרת הדורות כשבה היה מחדד את נכדיו הצורבים. במאמרינו זה נלך בעקבות רבותינו לחדד התלמידים ולעיין בפלפולא חריפתא בצדדיה השונים של דילמה מרתקת זו.

הדיון המקביל בקידושי אשה

לפני שנצלול אל מעמקי שאלה זו על כל הבטיה המגוונים נקדים ונאמר כי יגעתי ולא מצאתי למי מרבתינו שאף הוא ידון בספק מחודש זה שעלו ונסתפקו בהלכות מתנה על מנת להחזיר באתרוג, ולא מצאתי חבר לכך כי אם דו"ז רבינו הגה"ק רבי פינחס הלוי איש הורביץ רבה הידוע של פרנקפורט, הדן בשאלה כיוצא בזה בהלכות קידושין בספרו הידוע 'המקנה' וב'קונטרס אחרון' אשר לו שם.

ברור כי חיובא עלינו רמיא להקדים ולהביא את דברי 'המקנה' במה שחידש בכהאי גוונא בנידון קידושי אשה, כי ממנו פנה וממנו יתד לנידון דידן באתרוג, ועליו נתלו כל שלטי הגיבורים.

הלכה בידינו שאין אשה נקנית במתנה על מנת להחזיר (קידושין דף ו ב). וכמה טעמים נאמרו בזה על ידי רבותינו הראשונים, ובהם מה שכתב הרמב"ם (פ"ה מהלכות אישות הל' כד): "האומר לאשה הרי את מקודשת לי בדינר זה על מנת שתחזירהו לי אינה מקודשת בין החזירה בין לא החזירה, שאם לא החזירתו הרי לא נתקיים התנאי, ואם החזירתו הרי לא נהנית ולא הגיע לידה כלום".

מחדש 'המקנה' על אתר שאם כל טעם הרמב"ם לכך שאין אשה נקנית במתנה על מנת להחזיר הוא מפני שהאשה לא נהנית מכסף הקידושין שהרי עליה להחזירו, נמצא שמשכחת לה אופן שעדיין האשה יכולה

אלא על כרחך דבכהאי גוונא מקרי סמכה דעתה דאם יתקיים התנאי יתקיימו הקידושין ואם לאו יתבטלו".

הבעל עוצר את הגלגל החוזר

נעצור לרגע ונבחין כי למעשה מדובר כאן ב'גלגל החוזר' שסיבובו יכול להיות אין סופי: הבעל מקדש במתנה על מנת להחזיר, והאשה מחזירה במתנה על מנת להחזיר; שוב הבעל מחזיר במתנה על מנת להחזיר והאשה לבעל וחוזר חלילה עד אין סוף.

ברור שלדעת המקנה עולה כי מצב זה ייתכן על פי החוק ההלכתי, שהלא דעת המקנה מפורשת כאן שהמקבל במתנה על מנת להחזיר יכול להחזיר במתנה על מנת להחזיר – גם החזרה שכזאת שמה חזרה, ויש בה משום קיום מלא של התנאי!

אולם מכיוון שהבעל הרי מעוניין בקידושין, לפיכך הוא עוצר את המעגל וכשזה חוזר לידו אין הוא מחזיר במתנה על מנת להחזיר אלא במתנה גמורה, ובאופן כזה הרי האשה מקודשת כבר משעה ראשונה.

'המכה בפטיש' כאן כלפי חלות הקידושין הוא הבעל, שרק ברצונו יחולו הקידושין, וזאת יהיה כשהוא יחליט להחזיר לאשה במתנה גמורה. אך בכל מקרה אין אנו יכולים להתעלם שאם הבעל מתחרט ואינו מעוניין בקידושין, הרי שה'דיני ממונות' שבקידושין אלו נמצאים במעגל קסמים שאינו נגמר לעולם, כל עוד שני הצדדים מחזירים זה לזה במתנה על מנת להחזיר (אלא שבהמשך נראה כי תמיד יכול אחד הצדדים להתנות את המתנה בהחזרה גמורה ולא בעל מנת להחזיר).

ההסתייגות של 'המקנה'

למרות שבספר 'המקנה' נקבע בפסקנות כי בכל מקרה החזרה במתנה על מנת להחזיר שמה מתנה, הרי ש'המקנה' גופו בחיבורו 'קונטרס אחרון' (סי' כט ס"א) מציג הסתייגות

ליהנות מכסף הקידושין ונמצאו קידושיה קיימין.

וזאת בהקדם הנחת יסוד אותה קובע 'המקנה': "דנראה פשוט דכל מתנה על מנת להחזיר אם החזירו במתנה על מנת להחזיר וחזר והחזירו נמי מתקיים התנאי" – המקבל במתנה על מנת להחזיר – חייב אכן להחזיר, אלא שהתנאי יתקיים גם אם הוא יחזיר במתנה על מנת להחזיר, כיוון שמתנה על מנת להחזיר היא קניין גמור, ונמצא שהוא קיים תנאו כדת וכדין.

כעת שאנו דנים בקידושי אשה במתנה על מנת להחזיר, שהאשה מחזירה את כסף קידושיה במתנה על מנת להחזיר, ואכן הבעל מחזיר לה את הכסף כמותנה עימו – נמצא שהכסף כעת ברשותה ויכולה היא ליהנות ממנו – "אם כן לטעם הרמב"ם יש לומר דבכהאי גוונא מועיל אפילו גבי קידושי אשה, כיון דסוף סוף נשאר הקידושין בידה ונהנית ממנו".

אפשר לעקור את המתנה הראשונה

ממשיך 'המקנה' ומציג את הצד השני של המטבע: הרי הבעל יכול להפוך את הקערה על פיה בכך שיש ביכולתו לקבל את כסף הקידושין חזרה מהאשה במתנה על מנת להחזיר, ולא לקיים את התנאי שהותנה עימו להחזיר לה שוב את הכסף – מה שמגלה שהחזרת האשה לא הייתה חזרה (שהרי היא החזירה בתנאי והתנאי לא קיים) ונמצא שהתנאי הראשון של הקידושין לא קיים.

אם קיימת אפשרות כזאת – שואל 'המקנה' – הרי שהאשה לא סמכה דעתה בשעת הקידושין וכיצד הם חלים. אולם 'המקנה' דוחה זאת תיכף ומיד, והוא קובע כי אין לומר כן כיון שהדבר דומה לכל קידושין על תנאי – "דאם כן בכל מקדש על תנאי שביד האיש שלא לקיים התנאי, נימא נמי דאפילו מקיים התנאי לבסוף לא יועילו הקידושין למפרע משום דלא סמכה דעתה.

שוב מצאתי להגאון ר"מ אוירבאך בעל 'אמרי בינה' (חו"מ דיני גבית חוב סי' ה) הפוסק להדיא כדברי המקנה, שהמקבל מתנה על מנת להחזיר יכול אף הוא להחזיר על מנת להחזיר, ועל בסיס דברי הגמרא הנזכרים בנידון 'הקדישו והחזירו' הוא מוסיף שזה דווקא אם אמר 'על מנת שתחזירהו' סתם, אולם אם אמר 'על מנת שתחזירהו לי' והבעלים מתנגדים לקבלו חזרה במתנה על מנת להחזיר – הרי שאין זו החזרה (אם כי במקרה שהבעלים מסכימים לכך הרי זה מועיל שזה כאילו והבעלים ויתרו על התנאי).

מקידושין לאתרוג

שני חידושים אלה שהעלה לנו 'המקנה' בדיני מתנה על מנת להחזיר, על יכולת המקבל במתנה על מנת להחזיר אף הוא במתנה על מנת להחזיר, ועל האפשרות שנמצאת ביד הבעלים שלא להחזיר ובכך להפקיע את המתנה הראשונה; חידושים שנאמרו בקידושי אשה כמובא לעיל, הם ישמשוני כשני עמודי התווך, היכין והבועז, כבואינו לדון בשאלות המקבילות לגבי אתרוג שניתן במתנה על מנת להחזיר, האם גם בהם ייתכן לומר כיוצא בזה.

לצורך ליבון הדברים, אשר במ כזכור פלפלו השפת אמת והאמרי אמת, עלינו לסכם בקצרה את עיקרי הדברים שנאמרו בדין מתנה על מנת להחזיר הנוגעים לנידון דידן של אתרוג, החל מדברי הגמרא והפוסקים ועד לשיטות רבותינו הראשונים והאחרונים.

לכם - משלכם

תשס"ח 2018/08/31

קיימא לן שאין אדם יוצא ידי חובת ארבעת המינים ביום טוב הראשון של חג אלא אם כן הם שלו ובבעלותו, וכפי שדרשוהו חכמים במסכת סוכה (דף מא ב): "דתנו רבנן, 'ולקחתם' - שתהא לקיחה ביד כל אחד ואחד. לכם - משלכם, להוציא את השאול ואת הגזול. מכאן אמרו חכמים: אין אדם יוצא ידי חובתו ביום טוב הראשון של חג

אחת לחידושו זה ולפיה קיים מקרה שבו החזרה במתנה על מנת להחזיר לאו שמה החזרה.

לאחר שהוא חוזר ומביא שוב את חידושו זה על האופן שבו מועיל לדעת הרמב"ם קידושין במתנה על מנת להחזיר, הרי שלצד זה הוא מזכיר את דברי הגמרא במסכת בבא בתרא (דף קלז ב): "אמר רבא אמר רב נחמן: שור זה נתון לך במתנה על מנת שתחזירהו לי, הקדישו והחזירו - הרי זה מוקדש ומוחזר. אמר ליה רבא לרב נחמן: מאי אהדריה? אמר ליה: ומאי חסריה? אלא אמר רב אשי: חזינן, אי אמר ליה 'על מנת שתחזירהו' - הא אהדריה, אי אמר ליה 'על מנת שתחזירהו לי' - מידי דחזי ליה קאמר ליה".

מסקנת הגמרא היא שיש להבחין מה היה הנוסח של אותה מתנה על מנת להחזיר: אם הנותן אמר 'שתחזירהו' בסתם – הרי שגם החזרה שכזאת, שהשור מוקדש, נחשבת כהחזרה; אולם אם הנותן אמר 'שתחזירהו לי' – הרי שאם השור הוקדש אין כאן החזרה, כי הוא הרי מעוניין לקבל חזרה שור שראוי ומתאים לו ולא שור שאסור עליו כהנאה.

מעתיק 'המקנה' את חילוק זה גם לנידון זה של מתנה על מנת להחזיר בקידושי אשה, והוא קובע כי אם המקדש אמר 'שתחזירהו' בסתם, יכולה האשה להחזיר במתנה על מנת להחזיר והקידושין חלים משעת הנתנה הראשונה, אולם אם אמר 'שתחזירהו לי' לא יועיל אם היא תחזיר על מנת להחזיר – כי החזרה שכזאת אינה נחשבת לקיום התנאי של 'שתחזירהו לי'.

וראה בשו"ת 'בית שערים' (ח"ג נ"י תשס"א, סי' פג כלל ה אות ג) שהניח בצ"ע את דברי 'המקנה', והוא מסיק שאפשר לקיים דברי 'המקנה' עם חילוק זה אם אמר 'לי' או שלא אמר כן. ולא ידעתי מה היה לו בזה, שהרי זו אכן מסקנתו של 'המקנה' כמפורש ב'קונטרס אחרון'.

להחזיר, ותחת להחזיר את האתרוג כראוי הוא בחר להשיב לו רעה תחת טובה והחזיר לו את האתרוג גם במתנה על מנת להחזיר, כשבכך הוא משאיר את הבעלים נבוכים ומבולבלים האם הם הפסידו את אתרוגם שלהם; האם אכן הם לא יוכלו לקיים את המצוה מן המובחר באתרוג משלהם.

נושאי הדיון

עלינו לבחון כאן את שני צידי המתרגם של מקרה זה, כשמחד גיסא עלינו לעיין האם יש בכלל משמעות לכך שהמקבל החזיר את האתרוג במתנה על מנת להחזיר, וכי הוא בעלים גמורים על האתרוג עד כדי כך שיש ביכולתו להתנות תנאים עליו, ושמא יכולים הבעלים להתעלם מדבריו ולא להתייחס כלל לאותו תנאי שהוא אומר שהחזרה היא במתנה על מנת להחזיר.

'המקנה' אכן אמר כיוצא בזה לגבי קידושי אשה, אולם עלינו לבדוק האם דבריו מוסכמים על כל שיטות הראשונים, ושמא דבריו תקפים רק בהלכות קידושין ולא בהלכות אתרוג.

מאידך גיסא יש עלינו לבדוק האם אכן העצה שנתן האמרי אמת פותרת את הבעיה לחלוטין, או שמא יש כאן עדיין פרצות שלא תוקנו ודרכם יכול המקבל להתעקש על עמדתו שהוא מחזיר את האתרוג במתנה על מנת להחזיר, ונמצאים הבעלים מפסידים את אתרוגם.

מחלוקת הראשונים בגררי המתנה

כבר נודע בשערים המצוינים בהלכה שנחלקו רבותינו הראשונים בגדר קניין זה של 'מתנה על מנת להחזיר' האם זהו קניין מוחלט לצמיתות אלא שיש בו תנאי שחייב השני להקנותו חזרה לראשון, או שמא אין זה אלא קניין לזמן מוגבל עד לאותו הזמן שהשני יחזירנו לראשון.

העומדים בראש הסוכרים שהמקבל חייב

בלולכו של חבירו, אלא אם כן נתנו לו במתנה".

אלא שתיכף ומיד מוסיפה הגמרא ואומרת שלא דווקא אם הוא קנאו לצמיתות אלא הוא הדין שיכול לצאת ידי חובה גם אם קיבלם במתנה על מנת להחזיר: "מלתא אגב אורחיה קא משמע לן: מתנה על מנת להחזיר - שמה מתנה. כי הא דאמר רבא: הא לך אתרוג זה על מנת שתחזירהו לי, נטלו ויצא בו, החזירו - יצא, לא החזירו - לא יצא".

כמודגש, אין דין זה של 'לכם' נאמר אלא ביום הראשון של חג, ואילו בשאר כל הימים יוצאים ידי חובה אף בשאול, ולדעת הרמב"ם (פ"ח מהלכות לולב ה"ט) יוצאים ידי חובה אף בגזול. כך שכל הדיון כאן לגבי התוקף הקנייני של מתנה על מנת להחזיר הוא דווקא כלפי היום הראשון שבו החיוב הוא שהארבעה מינים יהיו בבעלות מקיים המצוה.

האם לבעלים יהיה אתרוג משלהם

תלמידו המובהק של המהר"ם מרוטנבורג, רבינו מאיר ב"ר יקותיאל הכהן בעל 'הגהות מיימוניות' (סוף הלכות לולב) קובע כי דין זה שיוצאים ידי חובת ארבע מינים במתנה על מנת להחזיר אינה מצוה מן המובחר: "אמנם הירא דבר ה' ומחבב את מצותיו לעשותן מן המובחר ראוי להיות לו לולב ואתרוג בפני עצמו".

ואחת מהחסרונות שהוא מוצא למי שאין לו לולב ואתרוג משלו הוא מחמת 'שרוב בני אדם' אינם בקיאים דים בהלכות קניין אלו, ולא ידעו ולא יבינו מה הם מקנים ומה הם קונים, וקרוב הדבר לבוא לידי מכשול.

הנידון המדובר במאמרינו הוא דוגמא נאותה לאדם שאינו יודע בין ימינו לשמאלו בהלכות הקניית ארבעת המינים, ולפיכך לא ידע להקדים רפואה למכת הרמאות, שנפל ברשתו של ערמומי ובעל מחשבות זדון, אשר ניצל את טוב ליבו של בעל האתרוג שהסכים להקנות לו את האתרוג במתנה על מנת

שבשעת ההחזרה מחויבים להקנות זאת בקניין גמור, ואילולי אותו הקניין של ההחזרה הרי האתרוג נשאר בבעלות המקבל; שכן הקניין במתנה על מנת להחזיר הוא קניין מוחלט, וכדי שיצא מרשות המקבל ויעבור לרשות הבעלים הראשונים – מחויב המקבל להקנותו לבעלים הראשונים.

אולם לדעת הקצות החושן והראשונים שסוברים כוותיה, די בהחזרה גרידא כדי שזה יכנס לבעלותו המוחלטת. ולא זו בלבד שאין צריך כל קניין, אלא שהקניין לא יעלה ולא יוריד, וזאת מהטעם הפשוט שהאתרוג ניתן לזמן מוגבל בלבד, וכשהוא מחזירנו לבעליו הראשונים הרי שבעלותו הראשונה קיימת ועומדת.

המקבל אינו יכול להתנות

ומעתה ברור כביעתא בכותחא שלפי דעת הקצות החושן וכל רבותינו שעימו, אין ביד המקבל כל כוח להתנות תנאים כשהוא מחזיר את האתרוג, כי חזרה לחודיה הוא שאנו צריכים מעימו ולא כל קניין.

וכשם שלא יעלה על הדעת שהמשיב אבידה יוכל להתנות עם הבעלים שהוא מחזיר להם את האבידה במתנה על מנת להחזיר, כי אין לו כל בעלות על החפץ כדי שהוא יוכל להתנות בזה, כך גם המקבל מתנה על מנת להחזיר, אין בעלותו אלא לזמן וכשהוא מחזיר את האתרוג הרי בעלות הבעלים הראשונים עמדה וגם נצבה.

ופשיטא שלדעה זו אין כל סיבה להתייחס לתנאי שעשה המקבל בהחזרת האתרוג, וכעת שהאתרוג ביד הבעלים הוא יכול לצאת בזה ידי חובה בלי שום פקפוק. והוא הדין שלא יועיל בקידושי אשה החזרה במתנה על מנת להחזיר, מאותו הטעם.

כל הדיון כאן לא נאמר אלא לדעת החולקים, רבותינו הרא"ש והריטב"א ודעימיה, הסוברים שהמקבל במתנה על מנת להחזיר הרי הוא בעלים גמורים עליו. וכדי

להקנותו בחזרה הם רבינו הרא"ש הכותב (סוכה פ"ג סי' ל): "וצריך שיתנהו לו במתנה גמורה על מנת שיחזיר, ואחר שיצא בו צריך לחזור וליתנה לו במתנה בשעת חזרה. אבל אם אמר לו יהא במתנה עד שתצא בו ואחר כך יהא שלי כבתחלה, לא יצא בו דהוי כמו שאול", ועימו רבינו הריטב"א הכותב (קידושין דף ו ב; וכ"ה בסוכה דף מו ב): "מתנה על מנת להחזיר הקנאה גמורה היא וממון שלו הוא וכשמחזירה לו הקנאה גמורה בעי כשאר הקנאות דעלמא".

אולם רבינו הקצות החושן מיאן בזה מסברא, וכתב עלה (סי' רמא): "אמנם לולי דברי הרא"ש והריטב"א יראה לענ"ד דמתנה על מנת להחזיר הוא כמשמעו, ואין בו תנאי הקנאה אלא שנתן לו במתנה את האתרוג עד שיצא בו והוא מתנה גמורה וחלוטה עד הזמן... אלא שלא מצאתי לי רב בזה, ואחר החיפוש מצאתי רב קדמון כדברינו אלה, והוא... תשובת הרב ר' אביגדור כהן צדק... ויעלוז לבי שכוונתי לדעת רב קדמון", ועיין שם מה שנתפלפל בזה, ומה שהוסיף בזה בספרו 'אבני מילואים' (סי' כח ס"ק נג).

וכדעת רבינו אביגדור כהן צדק הסובר שהקניין הוא לזמן מוגבל ולא יותר, מצאנו גם שכן סובר רבינו ישעיה מטראני בתוספותיו ובפסקיו למסכת סוכה (דף מא ב), וכן רבינו אשר ב"ר חיים ממונתשון בספר 'הפרדס' (ירושלים תשמ"ה), השער התשיעי פי"א אות כד). וכבר כתב הגאון בעל 'שואל ומשיב' (תליתאה ח"א סי' קסט) שמדברי הירושלמי במסכת ביכורים יש 'ראיה ברורה' לדעה זו.

האם צריך קניין בהחזרה

ההשלכה המעשית הברורה ביותר למחלוקת זו היא האם מקבל האתרוג במתנה על מנת להחזיר צריך בשעת החזרתו להקנות את האתרוג, או שמא די בכך שמחזירנו לו ואינו צריך להקנות לו.

שדעת הרא"ש והריטב"א מפורשת

הבעלים אחוזים בסכך

בוודאי שהבעלים יכולים להחזיר את האתרוג שוב במתנה על מנת להחזיר, אך כמובן לא יהא בכך כל עצה כי שוב המקבל יחזיר במתנה על מנת להחזיר, ונמצאו הבעלים והמקבל סובכים כל ימי חג הסוכות במעגל קסמים של מתנה על מנת להחזיר ברצוא ושוב, ואין לדבר סוף.

קיימת גם אפשרות לפיה הבעלים יחזירו במתנה 'על מנת שתחזירהו לי' שאז כבר לא ניתן להחזיר שוב במתנה על מנת להחזיר. זה אכן פיתרון ראוי, אלא שמסתבר שהמקבל שהוא זה שהחליט לזכות באתרוג במרמה ושלל בצדק, הוא תמיד יהיה הראשון לסתום את פירצה זו, ואם כי הבעלים כשהם נתנו לו את האתרוג הלכו בתום ונתנו לו במתנה על מנת להחזיר בסתמא, הרי שמסתבר שהמקבל בהחזרתו כבר התחכם ליתן להם במתנה 'על מנת שתחזירהו לי' – מה שמונע את האפשרות הזאת.

כך שברור שהראשון שישתמש עם הניסוח במתנה 'על מנת שתחזירהו לי' הוא זה שידו על העליונה, אולם אין ספק שהשאלה ששאל השפת אמת היא באופן שהמקבל כבר אמר כך וחסם את אפשרות הבעלים לומר כך – איך פותרים את הבעיה באופן מוחלט וכיצד מחזירים את האתרוג לרשות הבעלים מבלי כל ערעורים.

תגובת השרשרת

העצה שנתן האמרי אמת לבעל האתרוג להחזיר לעצמו את אתרוגו שניתן במתנה על מנת להחזיר, היא למעשה האפשרות שנתן 'המקנה' לבעל להפקיע את הקידושין שנעשו במתנה על מנת להחזיר.

הרעיון העומד מאחרי זה הוא הדין המהותי ביסוד מתנה על מנת להחזיר, שאם לא נתקיים תנאי ההחזרה הרי שהמתנה בטילה. לפיכך, אם ההחזרה הייתה כרוכה אף היא בתנאי. והתנאי לא התקיים – הרי

שהמתנה תחזור לבעלים הראשונים עליו להקנותו להם – ועל זה אנו דנים, מה נעשה ביום שידובר לנו שהוא הקנה זאת במתנה על מנת להחזיר.

החילוק בין לשונות המתנה

כאן אנו באים להסתייגות שהציב 'המקנה' בפני האפשרות הגורפת שהמקבל במתנה על מנת להחזיר יוכל גם להחזיר במתנה על מנת להחזיר. נכון הוא שבעיקרון בודאי החזרה במתנה על מנת להחזיר נחשבת כהחזרה, אולם בדיוק כמו שבקידושין חילק 'המקנה' בין סגנון המתנה הראשונה וקבע שבאופן שהנותן אמר 'שתחזירהו לי' אי אפשר להחזיר במתנה על מנת להחזיר, כך גם מן הראוי להבחין מה היה לשון בעל האתרוג כשנתן את האתרוג במתנה על מנת להחזיר, שאם אמר 'שתחזירהו לי' הרי שברצונו היה שהאתרוג יחזור אליו כאשר היתה באמנה איתו, ובוודאי שלא ניתן להחזיר לו את האתרוג כי אם באופן של מתנה גמורה.

ואין צריך לומר (גם ללא חידושו של 'המקנה' לגבי 'שתחזירהו לי') שאם בעל האתרוג הקדים ואמר בתחילה שהוא מקנה את האתרוג במתנה על מנת להחזיר 'במתנה גמורה ללא כל תנאי', שבוודאי הוא הקדים בזה רפואה למכה למנוע את התחכמות הקונה להחזיר לו במתנה שיש בה סייג ותנאי.

האפשרות היחידה למקבל המתנה על מנת להחזיר כדי להתחכם ולקיים את תנאו ולהחזיר במתנה על מנת להחזיר, היא רק באופן שהבעלים אמרו 'שתחזירהו' בסתמא, שבכהאי גוונא אכן גם אם ההחזרה תהיה במתנה על מנת להחזיר שמה מתנה.

ועליה הוא שדן השפת אמת, כדת מה לעשות אם בעל האתרוג נתן את האתרוג במתנה על מנת להחזיר, והוא לא אמר 'לי', והמקבל החזירו אף הוא במתנה על מנת להחזיר, האם באמת הפסיד בעל האתרוג את אתרוגו?

לקיים) את המצוה באתרוג אחר, וכל רצונו עתה זה רק לזכות באתרוג זה בתואנה של מתנה על מנת להחזיר.

וביותר, שאיום זה תקף דווקא ביום הראשון של חג הסוכות, שבו אם אכן לא נתקיים התנאי של ההחזרה הרי שמקבל האתרוג לא יצא ידי חובתו. אולם מה נעשה אם השאלה תתעורר בשאר ימי החג (שלמרות שאין בהם חובת 'לכם', מכל מקום בוודאי שראוי לקיים את המצוה באתרוג שהוא שלו), שבהם גם אם יתברר שהמקבל לא החזיר ולא קיים את התנאי הרי הוא קיים מצוותו.

והדברים מפורשים במשנתו של מרן השפת אמת בחידושו למסכת סוכה (דף מא ב, ברש"י ד"ה החזירו): "הייתי רגיל לומר דכהאי גוונא [שלא נתקיים התנאי ולא החזיר את האתרוג] לא הוי מצוה הבאה בעבירה, וביום טוב שני אפילו לא החזירו יצא, משום דעיקר העבירה הוא מה שלא החזירו ואין המצוה בא על ידי העבירה, דהא אם היה מחזירו ודאי היה יוצא בו, ושוב לא הוי מצוה הבאה בעבירה כמו שכתבו התוספות ריש פרקין" וע"ש מה שהביא מלשון רש"י דלא משמע כן. וראה עוד בעניין זה להגר"א טיקטין בספרו 'פתח הבית' (דיהרנפורט תק"פ, סי' א ענף ה) ובהגהות 'טעם המלך' שבשולי גליון ספר 'שער המלך' (פ"ג מהל' זכיה ומתנה).

כך שבשאר ימות החג אין ביכולת בעל האתרוג לאיים על מקבל האתרוג שאם הוא ישיב לו את האתרוג במתנה על מנת להחזיר הוא יביא לכך שיתברר הדבר שהוא לא קיים את תנאו ונמצא שהוא לא קיים את המצוה, כי גם אם הוא לא החזיר את האתרוג – הרי הוא יוצא ידי חובתו בשאר ימות החג!

המטרה האמיתית היא ההחזרה לבעלים

אולם האמת היא ששורש העצה של האמרי אמת לא באה כדי לפגוע במקבל האתרוג שיאבד את המצוה. אלא כדי להחזיר

שההחזרה בטילה, ובעקבותיה בטלה המתנה. מעתה טען המקנה, שאם כי אכן המקדש אשה במתנה על מנת להחזיר והאשה החזירה אף היא במתנה על מנת להחזיר, ובסופו של דבר החזיר המקדש לאשה בלי כל תנאי – האשה מקודשת לפי דעת הרמב"ם. אולם באם הבעל יחליט שהוא מעכב אצלו את המתנה והוא לא מקיים את התנאי שהותנה עימו – הרי שההחזרה של האשה שהייתה כרוכה בתנאי נחשבת שהיא לא נעשתה; ואם כל הקידושין היו במתנה על מנת להחזיר, והאשה כאמור לא ^{החזירה} ^{31/08/2018} – הרי שבוודאי שהקידושין בטלים.

את אותו רעיון אמר האמרי אמת לבעל האתרוג: גם אם קיבלת את האתרוג חזרה במתנה על מנת להחזיר, עכב את האתרוג אצלך ואל תקיים את התנאי. התוצאה הישירה של עיכוב זה יהיה שההחזרה של מקבל האתרוג שהייתה כרוכה בתנאי, כאילו והיא לא נעשתה. ואם כן, בטלה המתנה הראשונה, שהרי מקבל המתנה לא קיים את תנאו להחזיר את האתרוג.

לא בכל מקרה תקף האיום

אם נתבונן היטב בצורה שבה הובאה לעיל עצתו של האמרי אמת לבעל האתרוג להחזיר לעצמו את אתרוגו, נראה שעיקר הדגש הונח על הנקודה לפיה יכול בעל האתרוג להביא לכך שיתברר הדבר למפרע שהמתנה לא הייתה מתנה, ולכן מקבל האתרוג לא יצא ידי חובתו בקיום המצוה.

איום זה על מקבל האתרוג לפיו בעל האתרוג יכול לגרום לכך שאיגלאי מילתא למפרע שהוא לא קיים את המצוה כהלכתה, אמור להביא אותו לסגת מההחזרה כמתנה על מנת להחזיר ולהשיב את האתרוג ללא כל תנאי.

אלא שאלה וקוץ בה, שאם זהו כלי הנשק היחיד שבו אנו משתמשים, מה נעשה במקרה שהוא גם קיים ואו שיש לו את האפשרות

אין אדם מקנה דבר שאינו שלו ונמצא שלא קיים את תנאו.

ומחזורתא כמו שחידשו גדולי האחרונים (מנחת ברוך' סי' צד ד"ה ובעיקר; 'המאיר לעולם' סי' יח ד"ה ומה; ובספר 'קהלות יעקב' ב"ב סי' לט, הוכיח שכן הוא דעת הרמ"א) שמכאן מוכח שכל מה שהצריכו הרא"ש והריטב"א שהמקבל יקנה זאת לבעלים הראשונים, אין זה מדין התנאי כלל שכן התנאי מתקיים בעצם המציאות של ההחזרה לבעלים, אלא כל מה שצריכים לבוא להקנאה הוא רק מחמת שער עתה היה זה בבעלותו הגמורה של המקבל, ואם יש ברצוננו שהבעלות תעבור לבעלים הרי שהעברת הבעלות אינה יכולה להתבצע כי אם בקניין גמור.

ולפיכך גם באופן שמקבל המתנה על מנת להחזיר החזירו כשהוא מוקדש, הרי זה נחשב להחזרה, כי המציאות היא שאת עצם השור הוא החזיר והתנאי התקיים במלואו. ההקנאה היא בסך הכל הליך צדדי המאפשר להחזיר את הבעלות לנותן, ולכן גם כשלא ניתן להחזיר לו את הבעלות כגון במקרה זה שהשור הוקדש, אין זה אומר שהתנאי לא התקיים במלואו.

עיבוב האתרוג הוא רעה לבעלים

ומעתה בואו חשבון ביסוד העצה שנתן האמרי אמת, שהנותן אתרוג במתנה על מנת להחזיר והוחזר לו במתנה על מנת להחזיר, יעכב את האתרוג אצלו ובכך יתברר הדבר למפרע שהתנאי הראשון לא קיים, שלכאורה אי אפשר לומר כן לאחר ההוכחה שהביאו מסוגיא זו של 'הקדישו והחזירו' שמציאות ההחזרה היא זו שמקיימת את התנאי מבלי כל קשר לדיני הקניין.

שהרי אין חולק שמקבל האתרוג החזיר בפועל את מה שקיבל, כך שהתנאי התקיים ללא ספק! קיים כאן גם שלב נוסף ונפרד לחלוטין, והוא שהמקבל צריך להקנות לנותן

את המצב הראשוני לקדמותו שהוא ביטול המתנה הראשונה והחזרת האתרוג לבעליו הראשונים, אלא שבדרך אגב זה גם פועל שהאתרוג לא היה בבעלותו של המקבל בעת שקיים בזה את המצוה.

המשמעות לכך שבעל האתרוג מעכב בידו את האתרוג היא שהתוצאה הסופית של פעולה זו מגלה לנו שהאתרוג היה מאז ומתמיד בבעלותו של הבעלים ומעולם זה לא יצא מחזקתם הקניינית. כך שעצה זו פועלת את האפשרות להחזיר לבעל האתרוג את רכושו, כשזה למעשה עיקר מטרתנו כאן.

הוי אומר: אין כאן מטרה בפעולה זו לגרום למקבל האתרוג להתחרט על החזרתו במתנה על מנת להחזיר ולהביא לכך שהוא יחזיר במתנה גמורה, אלא מטרת הפעולה הזאת היא לבטל את כל המתנה הראשונית, ומאליו זה חוזר לבעלותו הראשונית של בעל האתרוג, כשהפועל יוצא הוא שהאתרוג לא היה מעולם בבעלות המקבל.

התנאי מקויים בעצם ההחזרה

איברא שיש לפקפק בעצתו זו של האמרי אמת, הבנויה על הנחת היסוד שעייכוב האתרוג בידי הבעלים פועלת 'תגובת שרשרת' העוקר את המתנה הראשונית בטיעון של אי קיום התנאי, וזאת כשנבחין שיש לחלק בין המציאות של ההחזרה לבין המשמעות ההלכתית שלה.

ידוע מה שהוכיח ה'אבני מילואים' (סי' כח ס"ק נג) נגד שיטת הרא"ש והריטב"א הסוברים שכל מתנה על מנת להחזיר היא מתנה גמורה לעולם אלא שהמקבל מתחייב להקנות זאת בחזרה לבעלים הראשונים, דלשיטתם איך יפרנסו את דברי הגמרא במסכת בבא בתרא (דף קלז ב) שהבאנו לעיל, שהנותן שור במתנה על מנת להחזיר יכול המקבל להקדישו ולהחזירו, ואם סבירא לן שהמקבל צריך להקנותו לבעלים, הלא אם הקדיש את השור שוב אין יכול להקנותו שרי

שהחוק ההלכתי נמצא בצד מקבל האתרוג, שהוא הבעלים הגמורים עתה על האתרוג, ומזכותו להחזיר במתנה על מנת להחזיר כחידושו של 'המקנה'; ובוודאי שאין הבעלים יכולים לומר 'שלי אני נוטל' במקרה שיש גושפנקא הלכתית למקבל להחזיר בעל מנת להחזיר.

כך שגם אם נאמר שעצתו של האמרי אמת אכן נכונה בתוצאה הסופית שלה, אולם לא ברור האם המטרה של בעל האתרוג להציל את אתרוגו מכשירה את האמצעי לכך – אי עמידה בתנאי מפורש.

סירוב לקבל

אם הטלנו ספק בזכותו של הבעלים הראשונים שלא לקיים את התנאי שהותנה עימו להחזיר את האתרוג – הרי שבשלב הקודם לכך והוא השלב של עצם ההחזרה של המקבל, אין ספק לכך שמזכותו של הבעלים להתנגד להחזרת האתרוג בצורה שכזאת.

כאן אנחנו נכנסים לנושא הרחב והמסועף של 'נתינה בעל כרחו' האם זה נחשב לנתינה, כשלמעשה יש לדון בכל 'מתנה על מנת להחזיר' אם יכול הנותן לסרב להחזרה כדי לבטל את המתנה מראשיתה, וכגון באתרוג שנמלך בדעתו שאינו רוצה שהלה יצא ידי חובה באתרוגו; והאם יכול המקבל ליתן לו בעל כרחו כדי שיתברר שהוא קיים תנאו (וראינו בשו"ת 'מחנה חיים' ח"א סי' כ אות ב, שנסתפק בזה והניח בצע"ג).

ובנידון דידן הרי יש לבעלים גם סברא לכך שהוא ממאן לקבל את האתרוג, שכן על ידי שיקבל את האתרוג נמצא שבתוצאה הסופית הוא מפסיד את אתרוגו, ויש לדון אם יכולים ליתן לו בעל כרחו במתנה על מנת להחזיר.

וכידוע שנחלקו קמאי בהלכה זו של נתינה בעל כרחו וכמה וכמה ספיקות יש בפרטי דינים אלו, וכנודע דברי החתם סופר (בחידושו למסכת גיטין דף עה א) שאין

כדי להחזיר לו את הבעלות, ואם אמרנו שהתנאי מקוים אפילו אם המקבל מחזיר את השור כשהוא מוקדש, הרי שבוודאי שהתנאי מקוים גם אם הבעלים מצליחים להפקיע את התוקף ההלכתי של ההחזרה שנעשתה במתנה על מנת להחזיר.

ונמצא שאדם שקיבל אתרוג במתנה על מנת להחזיר והחזירו במתנה על מנת להחזיר, הרי שאת תנאו הוא קיים בעצם ההחזרה הפיזית, ואין כל אפשרות שבעולם לגרום לו שיתברר למפרע שהוא לא קיים את המצווה.

כשהוא מוסיף ומקנה את האתרוג במתנה על מנת להחזיר, הרי שבסך הכל הוא נותן את האפשרות לבעלים הראשונים להמשיך ולקיים באתרוגם הלאה את המצווה. אם הם מעכבים את האתרוג אצלם והם אינם מקיימים את התנאי שהותנה עימם, לא זו בלבד שהם אינם מפריעים למקבל שהוא כבר קיים את תנאו, אלא שהם גורמים רעה לעצמם שהם אינם יכולים לקיים באתרוג את המצווה, ולו בזמן שהוא אצלם, כי הם לא קיימו את תנאי הקניין.

האם בכלל מותר לעכב

שאלה מהותית נוספת שמן הראוי להתבונן בעצה זו היא האם בכלל יש לבעלים את הפריבילגיה ההלכתית להשאיר אצלם את האתרוג ולהפר תנאי מפורש שהותנה עימם.

ההיגיון אומר שלמרות שהאתרוג היה בתחילה בבעלותם עדיין אין זה אומר שהם פטורים מלקיים את התנאי שהותנה עימם. אם האתרוג בא לרשותם בתנאי מגביל של 'מתנה על מנת להחזיר' והם התרצו לקבלו בתנאי זה, הרי הם מחויבים לעמוד בדיבורם ולקיים את ההתחייבות להחזיר את האתרוג.

לקיום התנאי שהותנה עימם אין שום קשר לשאלה עם מי הצדק והיושר. אדם שמקבל לידו חפץ בתנאי שהוא מחזירו, ובנידון דידן – אתרוג במתנה על מנת להחזיר, חייב לעמוד בדיבורו ולהחזיר את האתרוג. ובפרט כאן

"אפילו יש לו [אתרוג] אחר רק שאינו הדר כל כך, גם כן צריך להחזיר לו דגם בזה אזלינן בתר אומדנא דמסתמא לא יתן ההדר לאחר ויקח הגרוע".

נוסיף ונציין לספיקו הידוע של הביאור הלכה' (סימן תרנח ד"ה והאתרוג) הדר מה יהיה הדין אם אדם נתן אתרוג במתנה על מנת להחזיר "אמנם לא החזיר כלל המקבל עד שהטריחו הבעלים בעצמם לבוא אליו וליקח האתרוג, אף שאמר לו שהוא מחזיר לו במתנה אפשר דאין זה חזרה, ונראה דתלוי בטבעו של הנותן ובקפידתו".

ומה דמסתפקא להביאור הלכה פשיטא ליה לרבינו הריב"ש (שו"ת סי' שמא): "הנותן מתנה על מנת להחזיר, הכוונה היא על מנת שיחזירנה המקבל מדעתו ומרצונו, ואין כופין אותו להחזיר; אלא שאם רצה המקבל, מחזיר, ונתקיימה מתנתו למפרע, ואם לא רצה להחזיר, ועבר זמן החזרה, או נאבד הדבר הנתון בענין שאי אפשר להחזירו, נתבטלה המתנה למפרע. ואם כן בנדון זה, כל שנאנס להחזיר, הרי אין כאן חזרה ברצון, ואינה חזרה, אך בטלה ממנו החזרה, שמעתה אי אפשר לו להחזיר, ונתבטלה המתנה למפרע".

נצייר איפוא לעצמנו את המקרה הבא העולה מתוך הדינים הנזכרים: אדם בעל אתרוג הדר ושאינו הדר נתן את אתרוגו ההדר לאדם אחר, והמקבל לא החזיר את האתרוג עד שהטריחו הבעלים את עצמם אליו. האומדנא קובעת כאן שהמקבל לא יצא ידי חובתו, למרות שמעולם לא נאמר כאן שמדובר במתנה על מנת להחזיר; למרות שלבעלים יש אתרוג חלופי; ולמרות שבסופו של דבר האתרוג חזר לבעלים – עד כדי כך גדול כוחה של האומדנא!

האומדנא שוללת להחזיר בעל מנת

דעת לנכון נקל שאם באופן שהצגנו עתה הופך האומדנא את קצרת המתנה על פיה, הרי

הכרח לדין זה עד יבוא מורה צדק ויורנו, ולפיכך לא נכנסנו כאן לעובי קורה זו.

כך שברור שאם הבעלים הראשונים יסרכו לקבל את האתרוג, והמקבל יתן להם בעל כרחם במתנה על מנת להחזיר, יהיה חייב המקבל לחשוש שמא הוא לא קיים את תנאי ההחזרה ונמצא שלא היה כאן מתנה כלל, ועדיין יש לדון בזה.

אך כמובן אין לנו די בעצה זו של סירוב הבעלים לקבל את האתרוג, הן מפני שאין זה תכלית בעבורם שהלא הם מעוניינים שהאתרוג יהיה אצלם, והן מפני שכאן אנו דנים לאחר מעשה – שכבר קבלו את האתרוג במתנה על מנת להחזיר.

כוח האומדנא במתנה

ואני כשלעצמי הייתי מציע את הפיתרון הפשוט והברור ביותר לשאלה זו בהקדם הכלל הידוע "דאזלינן בתר אומדנא" (ב"ב דף קמו ב) וכנפסק בשולחן ערוך (חו"מ ריש סימן רמו): "לעולם אומדים דעת הנותן. אם היו הדברים מראין סוף דעתו, עושים על פי האומדן אף על פי שלא פירש".

כלל זה תקף במתנה בכלל במתנה על מנת להחזיר בפרט, והוא משליך על אלפי סיטואציות בדיני המתנה שבכולם אנו קוֹעִים כי צריך ללכת אחר שיקול הדעת והסבר: על הנותן, והאומדן על דעת הנותן הוא שקוע את תוקף המתנה.

עד כדי כך שכל מתנה של אתרוג בחג הסוכות הרי היא מתנה על מנת להחזיר. אין צורך בתנאי כפול (תוס' קידושין דף ו ב ד"ה לא). ואפילו אין צורך שייאמר התנאי במפורש, וזאת מכח האומדנא "שהרי צריך לו עדיין לצאת בו ואין לו לולב אחר לצאת, אין צריך לפרש לו על מנת להחזיר, אלא נותן לו סתם והמקבל מחזיר סתם ואין צריך תנאי" (העיסור' הלכות לולב).

ה'בכורי יעקב' (סי' תרנח אות יד) מוסיף:

נותרים ללא מענה גם בפני המקבילה שלהם בקידושי אשה; הרי שהדיון האחרון שהעלינו בדיון 'אומדנא' אינו נידון כי אם על כלפי האופן שדן בו האמרי אמת בלבד ולא על האופן שדן בו 'המקנה'.

וזאת מהסיבה הפשוטה שקיים חילוק משמעותי בין האומדנא שאנחנו משערים בדעת בעל האתרוג לבין האומדנא שאנו משערים בדעת המקדש את האשה: ברור ופשוט שבעל האתרוג מעוניין לקבל חזרה את אתרוגו בבעלות מלאה ללא פשרות, ואם המתנה על מנת להחזיר שנתן גורמת לו להפסיד את אתרוגו, הרי שבאה האומדנא ומבטלת את המתנה כליל.

מה שאין כן במקדש אשה במתנה על מנת להחזיר, שכל מטרתו היא לקדש את האשה, ואם לצורך חלות הקידושין צריכים אנו שהאשה תחזיר לו במתנה על מנת להחזיר, הרי שהאומדנא קובעת שהוא מרוצה בכך ולכן אין המתנה בטילה.

בפדיון הבן

ומילתא אגב אורחא נדון כאן מענין לענין באותו ענין: פדיון הבן כשהאב נתן במתנה על מנת להחזיר והכהן גם הוא החזיר במתנה על מנת להחזיר – היכי נדיינו דייני להאי דינא?

הגמרא במסכת קידושין (דף כט ב) מביאה מחלוקת באדם שאין לו אלא חמישה סלעים ובפניו שתי מצוות "לפדות את בנו ולעלות לרגל" – מה קודם למה. שואלים האחרונים: מדוע שלא יתפוס אותו אדם את הפיתרון הפשוט של מתנה על מנת להחזיר, ויתן לכהן חמישה סלעים לפדיון בנו במתנה על מנת להחזיר, וכשהכהן יחזיר לו יוכל להשתמש בחמישה הסלעים כדי לעלות לרגל.

שאלה זו זוכה לדיון רחב אצל רבותינו האחרונים, אלא שכאן נתייחס לתירוץ מקורי אותו כתב כ"ק מרן אדמו"ר הפני מנחם זיע"א בתוך המשך לדבריו שהובאו לעיל: "אמנם יש לומר שאם הכהן פקח יחזיר לו גם כן

שבוודאי באופן שכזה שהמקבל את האתרוג במתנה על מנת להחזיר מתחכם עם הבעלים ומחזיר להם את האתרוג במתנה על מנת להחזיר, שבוודאי האומדנא מבטלת את המתנה, כי מי לנו גדול מהבעלים בעצמם המודיעים בפה מלא שאין הם חפצים להפסיד את אתרוגם ובדעתם היה לקבל את האתרוג במתנה גמורה.

ולית דין צריך כושש שבכהאי גוונא הרי שהמקבל הוא הנמשל של המשל המפורסם שהביאו במסכת סנהדרין (דף קו א): "היינו דאמרי אינשי: גמלא אזלא למיבעי קרני, אודני דהוו ליה גזיון מיניה" – הגמל הלך לבקש לעצמו קרניים וחתכו לו את האזניים.

מקבל האתרוג חשב שלא זו בלבד שהוא כבר קיים את המצוה באתרוג שהוא קיבל במתנה על מנת להחזיר אלא שהוא גם יכול להכריח את הבעלים הראשונים לתת לו האתרוג, והנה מכוח האומדנא מתברר שכל המתנה הראשונה מתבטלת; כך שמלבד מה שברור שאין בידו כל תוקף לתבוע את האתרוג, הרי שאיגלאי מילתא למפרע שהמתנה הראשונה לא חלה ונמצא שהוא לא קיים את המצוה.

החילוק בין קידושין לאתרוג

כזכור, הראנו לעיל ששאלת השפת אמת ועצת האמרי אמת יש להם מקבילה דומה בדברי 'המקנה' לגבי קידושי אשה, אשר מעלה את האפשרות שיחולו קידושי אשה במתנה על מנת להחזיר אם האשה אף היא תחזירם במתנה על מנת להחזיר והבעל אכן יקיים את תנאו, כשבד בבד מתייחס 'המקנה' לאפשרות שהבעל לא יקיים את התנאי האחרון וזה יגרום את תגובת השרשרת לביטול המתנה הראשונה.

חובה עלינו לציין כי אם שני השאלות שהצבנו בפני עצת האמרי אמת, הן מכך שהחזרה מציאותית היא קיום התנאי במלואו והן מכך שחובה על המקבל לקיים את תנאו,

שהוא לא יחפוץ להפסיד את המצוה בכך שהוא יחזיר במתנה על מנת להחזיר.

האומדנא לצד האב

דא עקא, שעם המסקנות העולות ממאמרינו הנוכחי, הרי שתירוצו של הפני מנחם צריך עיון בהיבט מהותי: גם אם נתפוס כדעת הרא"ש והריטב"א, אשר רק לפי דעה זו יכול היה 'המקנה' לחדש את הדין שבמתנה על מנת להחזיר יכול המקבל להחזיר במתנה על מנת להחזיר, הרי שכבר הוכחנו בראיות ברורות ומכריעות שחידוש זה יכול להיאמר דווקא בקידושי אשה, שכן שם האומדנא היא שאכן הבעל מעוניין בקידושין, ולא אכפת לו אם יחזירו לו גם במתנה על מנת להחזיר, כשהתוצאה הסופית היא שהקידושין יחולו.

אך כאן בפדיון הבן (כדומה לאתרוג) האומדנא אומרת שנותן המתנה על מנת להחזיר מעוניין שיחזירו לו במתנה גמורה, שהרי האב מעוניין להשתמש עם החמישה סלעים כדי לעלות לרגל, ואין ברצונו להחזירם לכהן, ונמצא שאין כל כוח ביד הכהן להחזיר במתנה על מנת להחזיר.

אוצר החכמה

כך שקושיית האחרונים במקומה עומדת, מדוע שלא יתן האב לכהן את הסלעים במתנה על מנת להחזיר, ואין לו מה לחשוש מהחזרה של על מנת להחזיר כשהאומדנא עומדת לצידו שהוא מעוניין במתנה גמורה.

האב יכול להתנות במפורש

ברם גם אם לא נקבל את כל המבואר לעיל, הרי כבר הבאנו ש'המקנה' גופו שהוא אבי החידוש שמתנה על מנת להחזיר שמה החזרה, מסייג את חידושו וקובע שאם נותן המתנה על מנת להחזיר יאמר במפורש 'על מנת שתחזירהו לי' בוודאי שלא יועיל החזרה במתנה על מנת להחזיר.

וכל שכן שאין כל חולק שאם נותן המתנה יאמר בפה מלא ובשפה ברורה שהוא אינו נותן את המתנה אלא על מנת להחזיר במתנה

במתנה על מנת להחזיר, ושם לא שייך לומר כדברי אאמו"ר זצ"ל, שהרי אם לא יחזיר לכהן אם כן לא קיים הכהן תנאו, ואם כן הנתנה לכהן גם כן לא הייתה נתינה, והרי מחויב לתת לכהן לפדיון הבן".

מסביר הפני מנחם שהעצה של מתנה על מנת להחזיר פשוט אינה רלוונטית לפדיון הבן באופן שכזה, כי אם האב ייתן לכהן במתנה על מנת להחזיר הרי שהכהן גם יכול להחזיר לו במתנה על מנת להחזיר, ושוב לא יהא ביד האב כדי לעלות לרגל. וכאן כמובן אי אפשר לומר שהאבא יעכב בידו את הסלעים ולא יחזירם לכהן, כי אי קיום התנאי שעשה הכהן מוכיח שגם התנאי שעשה האב לא התקיים, ונמצא שהפדיון מתבטל, ודפח"ח.

עדיין אפשר לנסות

מתירוצו של הפני מנחם למדנו שאם כי אכן הגמרא לא יכלה להציב את פיתרון זה של פדיון במתנה על מנת להחזיר כי ייתכן שבסופו של דבר יתבטל הפדיון, אולם ברור שאין כל מניעה לכך שהאב ינסה את הפיתרון של מתנה על מנת להחזיר, שהרי כל הפסד לא יארע לו מכך.

המקסימום שיכול להתרחש הוא שהכהן גם יחזיר במתנה על מנת להחזיר, והאב יעכב בידו את הסלעים והרי הפדיון בטל. במקרה כזה נמצא שהאב לא הפסיד כלום מאותו ניסיון שלא עלה יפה, ואין סיבה שהוא לא ינסה עצה זו כשיכול להיות שהכהן ישתף פעולה ויחזיר במתנה גמורה.

ובפרט שהלא כבר ידועים דברי רבינו החתם סופר (בשו"ת יו"ד סי' רצב): "כי גם כהן המקבל מתנת כהונה עשה מצוה בקבלתו", ואם כן יודע הכהן שאם ישיב במתנה על מנת להחזיר, האב יעכב בידו את המעות ויתבטל הפדיון והכהן יפסיד את מצוותו. כך שגם אם הכהן אינו מוטרד משאלת מימון עלייתו לרגל של האב, הרי

גמורה, ללא כל אפשרות אחרת, הרי שבוודאי שהמקבל לא יוכל להחזיר במתנה על מנת להחזיר. ^{אזהרה} ונמצא שכל יסוד התירוץ צריך עיון ביותר, שכן אם כל הסיבה שאין האב יכול לפדות את בנו במתנה על מנת להחזיר היא מפני שחיישינן שמא גם הכהן יחזירנו לו במתנה על מנת להחזיר, הרי שבנקל הוא יכול להקדים רפואה למכה ולהתנות שהכהן חייב להחזירו במתנה גמורה.

סיום ונעילת כל עניני החג

אמרו הצדיקים, שמיני עצרת הוא הסיום והנעילה (בל"א "איז דער שלוס") של החג הקדוש, וכענין מעשה אורג שעושים בשפת הבגד שפה כפולה שלא יקרע, כמו כן היא בחינת שמיני עצרת, ונוכל לזכות ע"י קדושת היום להשאיר בכל הקבלות והרצונות טובות שקבלנו עלינו.

(ישמח ישראל)

עיקר של כל הימים טובים

יו"ט של עצרת הוא עיקר של כל הימים טובים, ביום השמיני עצרת תהי' לכם, עצרת היא לשון אסיפה, ת"א "כנושי תהיו לכו", היינו החסדים והאורות אשר כנסתם וקיבצתם ואספתם עד עתה, "תהיו לכו" שתוכלו לקבלם ולהחזיקם אצלכם.

(כנסת ישראל)

כלי מחזיק ברכה לכל השנה

כל המעודים בכלל המה מקור לכל ימי השנה, וחג הסוכות הוא המקור של המועדים, וכמאמרם ז"ל (ר"ה ד, ב – לענין בל תאחר) "שזה (חג"ס) אחרון .. שזה גורם" ושמיני עצרת ^{אזהרה} הוא המקור של חג הסוכות, והוא הכלי מחזיק ברכה, ולזה נקרא עצרת לשון אוצר, כי ע' וא' הם ממוצא אחד, וגם המשמעות אחת היא, כי על ידי שנעשה הגבלת כלי לאצור בתוכה השפע, עי"ז נעצר ונקלט השפע בהמקבל להיות מחזיק הברכה, ולכן מברכים בו גשם כי הוא עת פתיחה לקבלת ברכה.

(תורת אמת)

בו נגמרים היחודים מכל הרגלים

כתיב שלש רגלים תחוג לי בשנה, ובשמיני עצרת לא כתיב לשון רגל, אכן הוא רגל בפני עצמו שבו נגמרים ומתייחדים כל היחודים מכל הרגלים ומכל השנה, שעם בני ישראל מיוחדים יחודים שונים בכל רגל מהשלש רגלים, ושמיני עצרת הוא רגל בפנ"ע להתאסף בו כל היחודים.

(ברכת דוד)

תכלית כל החודש כולו

הנה כל המעשים שאנו עושים בחודש זה, ר"ה ויוה"כ שופר סוכה ולולב, תכלית הכל הוא בשביל שמיני עצרת, שאנו מתייחדים עם הבורא ב"ה באחדות גמורה. (מאור עינים)